

۲۹ ۱۰۷

دانشگاه الزهراء (س)

دانشکده هنر

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته پژوهش هنر

عنوان

تأثیر نقاشی مانوی بر نگاره های دوره ی ایلخانیان:

(منافع الحيوان ابن بختيشوع، جامع التواريخ خواجه رشيدالدين فضل اله و

شاهنامه ی بزرگ مغولی)

استاد راهنما

دکتر مهدی حسینی

۱۳۸۷ / ۲ / ۲۴

استاد مشاور

دکتر ابوالقاسم دادوز

یگانه بهادر

بهمن ماه سال ۱۳۸۶

۴۶۸۵۷

بسمه تعالی

به موجب نامه شماره
مورخ
جلسه دفاع از پایان نامه
خانم
دانشجوی رشته
دانشکده
شماره دانشجویی
در روز
مورخ
تحت عنوان
در اطاق
برگزار گردید.
ابتدا خانم
در مورد موضوع و نتایج پایان نامه صحبت نمودند و سپس به سؤالات
اعضاء حاضر در جلسه پاسخ دادند. هیأت داوران طی جلسه ای که همزمان تشکیل گردید پس از
مشورت نمره دانشجوی را
و با امتیاز
تعیین و مورد قبول قرار گرفت.

هیأت داوران :

۱- استاد راهنما

۲- استاد مشاور

۳- داور

۴- داور

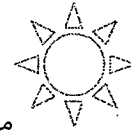
نام و نام خانوادگی مدیر گروه
امضاء

نام و نام خانوادگی رئیس دانشکده
امضاء

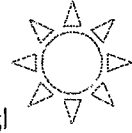
یا نماینده دانشکده در شورای تحصیلات تکمیلی دانشگاه

تقدیم به پدر و مادر مهربانم که همواره مشوق و پشتیبان من بوده اند

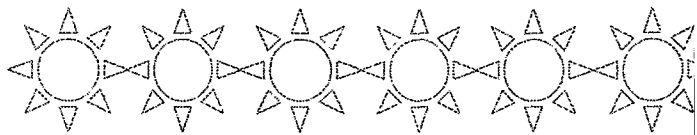

مراتب سپاس و قدردانی ام را از جناب آقای دکتر مهدی حسینی استاد محترم راهنمایم
اعلام داشته، که در تمام مراحل انجام این رساله، از راهنمایی های ایشان بهره فراوان گرفتم

از جناب آقای دکتر ابوالقاسم دادور استاد محترم مشاورم بی نهایت سپاسگزارم

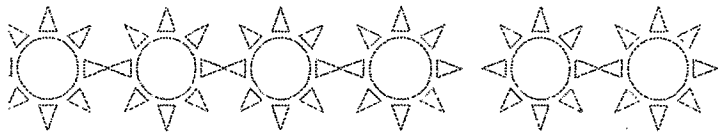
برای نگارش این رساله؛ از شیوه نامه ی نگارش و ویرایش
انتشاراتِ سَمَت به قلمِ احمد سمیعی (گیلانی) استفاده شده است .

ریشه ها و بُن مایه های نگارگری پس از اسلام ، هنوز به طور مشخص، روشن نگردیده و از آنجایی که ایران از ابتدا مهد هنر و فرهنگ بوده و هنر ایرانی در هر دوره زبانزد خاص و عام، ملل و نَحَل مختلف بوده است ؛ لذا، بی تردید بر نگاره های پس از اسلام نیز بی تأثیر نبوده است. در این رساله سعی و هم بر این است تا استمرار و نفوذ بن مایه ها ، هنر و انگاره های ایران باستان را بر نگاره های پس از اسلام به اثبات رساند.

به دلیل گستردگی مطالب و به منظور جزییات پردازی و بررسی دقیق؛ از هنر دوران قبل از اسلام و ایران باستان ، هنر مانویان انتخاب و از سده ی بعد از اسلام ، هنر ایلخانیان در نظر گرفته شده است و استمرار نقاشی مانویان در نگاره های سه کتاب مهم مکتب اول تبریز (دوره ی ایلخانیان) : **منافع الحيوان ابن بختیشوع و جامع التواریخ** خواجه رشیدالدین فضل اله و **شاهنامه بزرگ - مغولی** مورد تفحص و بررسی قرار گرفته است.

انتخاب مانی از نقاشی ایران باستان به دلیل این مهم می باشد که مانی، نگارگر نور ایران باستان، برای رسالت خویش از اعجازی نو بهره گرفته است؛ یعنی: نگارگری و چهره پردازی ؛ او در واقع برای بیان دیدگاه عرفانی خویش به هنر نقاشی روی آورده است. و هنر را در خدمت مذهب به کار بسته است. در حقیقت اهمیت مانویت در نقاشی ایران ازین روست که به هنر نقاشی نوعی اصل اخلاقی بخشیده، آن را زنده نگه داشته و شیوه ای سنتی و قراردادی در آن پدید آورده است. لذا برای شناخت هنر و نقاشی مانوی لازم است ابتدا مطالعه ای بر دین ، اساطیر و باورهای مانوی صورت گیرد . چراکه ؛ قبل از آن که مانی یک نقاش چیره دست باشد ؛ پیامبری است که به تبلیغ آیین اش پرداخته و از نقاشی به عنوان معجزه ای برای اشاعه ی آیین اش بهره گرفته است.

فهرست مطالب

۱.....	فصل مقدمه.....
۴.....	فصل دوم: کلیات تحقیق.....
۵.....	- مروری بر پیشینه ی پژوهش.....
۱۰.....	- روش پژوهش و ابزار و مواد.....
	فصل سوم: مانویت
۱۲.....	- شرح واژه های کلیدی.....
۱۳.....	- زندگی نامه.....
۲۳.....	- جهان شمولی دین مانی.....
۳۰.....	- ثنویت.....
۳۳.....	❖ بهشت روشنی.....
۳۶.....	❖ سرزمین تاریکی.....
۴۲.....	- چگونگی آفرینش کیهان و جهان گیتی.....
۴۷.....	- تشکیل حیوانات و نباتات.....
۴۹.....	- آفرینش انسان.....
۵۶.....	- حال و هوای روان پس از مرگ.....
۶۷.....	- سلسله مراتب مؤمنین.....
۶۸.....	- تکالیف مانویان.....
۷۶.....	- اشاعه ی آیین مانوی.....
۸۲.....	- کتب مانویان.....

۹۷نقاشی مانویان.....

▪ تحلیل آثار مانویان

۱۲۲.....*دیوارنگاره ی گزیدگان مانوی که گرداگرد مانی، حلقه زده اند.....

۹۹.....*نوازندگان مانوی

۱۱۵.....*خوش نویسان مانوی

۱۱۹.....*نوازندگان

۱۲۲.....*نگاره ی گزیدگان بر ابریشم

۱۲۵.....*عید «بما» و مراسم عشای ربانی

۱۲۹.....*صحنه ی شهریاری.....

۱۳۵.....*اکشوییه و چلیپای نور.....

۱۳۹.....*خورشید و چلیپا در قلمرو آمیتابه

۱۴۳.....*درخت سه تنه از بزلیق.....

۱۴۷.....*صحنه ی داوری.....

۱۲۳.....*بیرقی با چهره ی یک شاهزاده خانم

۱۵۰.....*بیرقی با نگاره ی یک گزیده ی مانوی.....

۱۵۴.....*نقاشی دیواری راهبی جوان

۱۵۹..... فصل چهارم: تأثیرات نقاشی مانوی بر نگاره های پس از اسلام به ویژه دوره ی ایلخانیان.....

فصل پنجم: مکتب تبریز اول

۱۷۰.....-مغولان ، حکومت و هنر ایلخانیان در ایران.....

۱۷۶.....منافع الحيوان.....

▪ تحليل نگاره های منافع الحيوان

۱۸۲.....*استر و ماديان.....

۱۸۵.....*درخت سبز ، زيتون(؟).....

۱۸۸.....*شير نر و شير ماده.....

۱۹۱.....*يك جفت فيل.....

۱۹۴.....*پلنگ.....

۱۹۷.....جامع التواريخ.....

▪ تحليل نگاره های جامع التواريخ

۲۱۶.....*حضرت يونس در دهان ماهی.....

۲۲۲.....*تولد حضرت محمد(ص).....

۲۲۷.....*کشتی نوح.....

۲۳۱.....*شاکيامونی بودا به اهریمن میوه هديه می کند.....

۲۳۴.....*حضرت يوسف و برادران اش.....

۲۴۳.....*نگاره ی حضرت يعقوب و خانواده اش.....

۲۴۸.....*حضرت رسول اکرم (ص) حمزه را برای نبرد با بنی قینونه گسیل می دارد.....

۲۵۳.....*اعزام علی (ع) و حمزه توسط پیامبر.....

۲۵۶ *مرگ حضرت موسی(ع) بر کوهستان نیو

۲۵۹ *کوه های بین تبت و هند

۲۶۲ شاهنامه بزرگ مغولی

▪ تحلیل نگاره های شاهنامه بزرگ مغولی

۲۷۷ *اسکندر بر تخت

۲۸۲ *پادشاهی طهماسب

۲۸۶ *نزدیک شدن زال نزد منوچهر شاه

۲۹۵ *کشتن اژدها به دست بهرام گور

۳۰۰ *کشتن بهرام گور، گرگ را و سرش را برین

۳۰۳ *تایتوش قبل از اسکندر، ملاقات با بهمن

۳۰۶ *گرفتار شدن اردوان ز دست اردشیر

۳۱۰ *رستم مجروح شغاد را به هلاکت می رساند

۳۱۵ *تیرزدن رستم چشم اسفندیار را

۳۲۰ نتیجه گیری

فصل اول: مقدمه

مانویت یکی از عمده ترین مذاهب قدیمی در ایران باستان می باشد که در زمان ساسانیان ، با ادعای مانی به پیامبری ، پایه گذاری شد. پیامبر کیش روشنی ، در بُنیان آیین خود از دو بُن نور و ظلمت ، روشنایی و تاریکی، خیر و شر ، سفید و سیاه بهره گرفت. هم چنین تاریخ کیهانی را به سه دوره تقسیم نمود: دوره ی زرین پیش از آمیختگی دو بُن ، دوره ی آمیخته یا عصر کنونی که از آن به عنوان دوره ی التقاط یاد می کند و دوره ی پایانی که هنگام جدایی نیک و بد فرامی رسیده و جهان در آرامش به سر خواهد بُرد. که در فصل های آتی به تفصیل توضیح داده خواهد شد.

مانی با هوش سرشار خود، اساطیر را با باورهای مذهبی اش درآمیخت تا بهتر بتواند به اشاعه ی آیین اش بپردازد. چراکه؛ اساطیر همیشه بهترین رسانه برای بیان نمادین اندیشه ی دینی به شمار می آیند . وی از این نیز فراتر رفته و برای ماندگاری و ثبات آیین اش؛ گفته هایش را به صورت تصویری درآورده است.

در واقع، پیامبر روشنی دنیای باستان، سعی بر آن داشته تا با طرح ها و تصاویر زنده و روشن الهام یافته از طبیعت و تخیل ، نهال ایمان مذهبی نوگرایانه اش را در باور پیروان خود بکارد و بیوراند. و این مهم موجب موفقیت وی در اشاعه ی آیین اش شده بود.

مانی برای آن که دین خود را جهانی کند؛ عناصر بومی هر ملتی را به عاریت گرفته و در کیش خود آورده بود. هم چنین در هر منطقه به زبان آن منطقه و به گونه ای که برای مردم آن منطقه قابل درک باشد، به تبلیغ می پرداخت.

او هنر را در خدمت مذهب اش به کار بسته بود . در واقع پیامبر روشنی دنیای باستان دریافته بود که چگونه کلمه و تصویر را به هم آمیزد و در جهت تبلیغ آیین اش ؛ به کار گیرد. مانی ذوق هنری- خود را در تعالیم دینی اش سازمان دهی کرده و از هنر برای اشاعه ی تفکرات مذهبی خود بهره گرفته بود.

برای شناخت بهتر هنر و نقاشی مانوی لازم است ابتدا مطالعه ای بر دین ، اساطیر و باورهای مانوی صورت گیرد . چراکه تبیین مانی از کیهان و اسطوره ی آفرینش در آیین خود چنان پیچیده و

دشوار بود که وی ناگزیر گردید برای توجیه نیوشایان به نقاشی توسل جوید. بنا بر گفته ی شخص - مانی؛ هدف از نوشتن کتاب ها و منقوش کردن تصاویر رنگی این بوده که افرادی که آن مهم را به صورت کلمات می شنوند به صورت تصاویر هم نظاره گر باشند، تا اگر قادر نبودند آنها را از طریق اصوات بیاموزند؛ از تصاویر فراگیرند و مَلکه ی ذهنشان شود. نباید فراموش نمود؛ قبل از آن که مانی یک نقاش چیره دست باشد؛ پیامبری است که به تبلیغ آیین اش پرداخته و از نقاشی بسان - معجزه ای برای اشاعه ی آن کمک گرفته است.

پس از بررسی هنر و مذهب مانویه و تحلیل نقاشی ها و دیوارنگاره های یافته شده از تورفان؛ بُن مایه ها، استمرار نقوش، عناصر و تزیینات به کار رفته شده در نقاشی ها، بیرق ها و دیوارنگاره های مانوی بر نگاره های پس از اسلام (به طور مشخص مکتب اول تبریز) در فصلی مجزا شرح داده شده است و در پی آن؛ پس از توضیح اجمالی بر مغولان، حکومت و هنر ایلخانیان در ایران؛ سه کتاب مشهور دوره ی ایلخانیان: **منافع الحیوان** ابن بختیشوع، **جامع التواریخ** خواجه - رشیدالدین فضل اله و **شاهنامه بزرگ مغولی** همراه با نگاره ها و کنکاش در استمرار نقوش و عناصر ایران باستان و مانویت در یکایک آنها؛ به طور مفصل گردآوری شده و در آخر حاصل کلام و نتیجه گیری صورت پذیرفته است.

قبل از بررسی آیین، اساطیر و باورهای مانوی؛ ابتدا برخی واژه های کلیدی و مکرر در متن، شرح داده می شود تا همگان با این واژه های اساسی آشنا شده و درک مفاهیم، رساتر صورت پذیرد.

- مروری بر پیشینه ی پژوهش

- روش پژوهش و ابزار و مواد

فصل دوم: کلیات تحقیق

مروری بر پیشینه ی پژوهش

«کتاب ها»

درباره ی زندگی نامه ، اسطوره ی آفرینش و باورها و تعالیم مانی کتاب هایی موجود است که از کاربردی ترین آنها می توان به:

"مانی به روایت ابن ندیم نوشته ی ابن ندیم

مانی و تعلیمات او نوشته ی ویدن گرن، گئو

مانی و دین او نوشته ی تقی زاده، حسن

مانی و مانویت نوشته ی افشار شیرازی، احمد

آیین گنوسی و مانوی و همچنین اسطوره آفرینش در آیین مانی نوشته ی اسماعیل-

پور، ابوالقاسم

اورمزد و اهریمن: ماجرای دوگانه باوری در عهد باستان نوشته ی دوشن گیمن، ژاک

مانی و سنت مانوی نوشته ی دوکره، فرانسوا

باغ های روشنائی (سرگذشت مانی) نوشته ی معلوف، امین " اشاره نمود.

در ارتباط با هنر مانوی نیز کتاب **هنر مانوی** نوشته ی کلیم کایت، هانس یواخیم ترجمه ی

ابوالقاسم اسماعیل پور موجود می باشد که هنر مانوی و نقاشی ها و دیوارنگاره های مانوی را شرح

داده است. از کتاب های لاتین می توان از کتاب **Mediaeval Manichaeism**

Book Art نوشته ی خانم سوزانا گولاچی نام برد که در آن از نقاشی ها و خوشنویسی مانوی

سخن رفته است. البته متأسفانه این کتاب هنوز در ایران موجود نمی باشد. و برای نگارش این رساله

فقط از مختصر تصاویر و نوشته های این کتاب موجود در اینترنت استفاده شده است.

در آشنایی با مینیاتور ایران و سیر و صور نقاشی ایران نوشته ی پوپ، آرتور نیز اشاره ای بر وام گیری هنر اسلامی از نقاشی های مانوی رفته است.

و اما کتاب های مربوط به دوره ی ایلخانیان؛

از کتاب های تاریخی مربوط به این دوره می توان به :

مغولان و حکومت ایلخانی در ایران نوشته ی اسلامی ندوشن ، شیرین

جامع التواریخ رشیدالدین فضل الله

نهادینه اساطیری در شاهنامه ی فردوسی نوشته ی واحد دوست، مهوش اشاره نمود.

متأسفانه کتابی مختص به تحلیل نگاره های این دوره موجود نمی باشد. و تنها منبع موجود از هنر دوره ی ایلخانیان کتاب های تاریخ نقاشی می باشد که آنها هم به توضیح مختصری درباره ی آنها بسنده کرده اند. از این کتاب ها می توان به :

نقاشی ایران از دیرباز تا امروز نوشته ی پاکباز. روئین

آشنایی با مینیاتور ایران و سیر و صور نقاشی ایران نوشته ی پوپ، آرتور

تاریخ هنر ایران (هنر ایلخانی و تیموری)، نوشته ی شرآتو، امرتو و گروه ارنست

نقاشی ایران نوشته ی کن بای

نگاهی به هنر نقاشی ایران نوشته ی اکبر تجویدی

نگارگری ایران نوشته ی گری. بازیل اشاره نمود.

از منابع لاتین می توان به کتاب :

The Legacy of Genghiz Khan اشاره نمود .

خوشبختانه یکی از نسخه های خطی **جامع التواریخ** مربوط به مجموعه ی ناصرخلیلی در بخش مرجع کتابخانه ی دانشگاه هنر موجود می باشد و برای تهیه ی عکس های نگاره های **جامع-التواریخ** ازین کتاب گران سنگ استفاده شده است.

«مقالات»

مقالات اندکی درباره ی مانوی به چاپ رسیده است نظیر:

"بازسازی ازژنگ مانی" از ابوالقاسم اسماعیل پور در مجله ی باستان شناسی و تاریخ، ش ۲۴، ۲۳ (پاییز و زمستان ۱۳۷۶، بهار و تابستان ۱۳۷۷)

"از مانی تا مکتب شیراز و مانیس" نوشته ی بهرام دبیری در مجله ی آدینه، ش ۹۶، آبان ۱۳۷۳
"غارهای مانوی مکشوف در تورفان" نوشته ی گونت چیان ترجمه ی اسماعیل پور در مجله ی کلک، ش ۴۳-۴۴ (مهر، آبان ۱۳۷۲).

هم چنین مقالات نوشته شده درباره ی هنر ایلیخانیان نیز انگشت شمار می باشد که می توان به:
"دوره ایلیخانیان مغولی ایران، عصر تحول نگارگری و تجربه های تازه" نوشته ی بتول احمدی در مجله ی موزه ها، ش ۳۱ (تابستان ۱۳۸۱) اشاره نمود.

چند مقاله نیز در رابطه با نگارگری اسلامی به چاپ رسیده است. نظیر:

"سیری در هنرهای تجسمی ایران بعد از اسلام" نوشته ی جلیل ضیاء پور در مجله ی جلوه هنر، ش ۲، ۳ (بهار و تابستان ۱۳۷۵)

"هویت و ماهیت نگارگری اسلامی" در مجله ی سروش، سال ۱۷، ش ۷۵۳ (۱۱ شهریور ۱۳۸۴).
که در هیچ یک از آنها شرح دقیقی بر نگاره های دوره ی ایلیخانیان نرفته است.

«مقالات اینترنتی»

از مقالات (اینترنتی فارسی) درباره ی مانی می توان به لینک های موجود اشاره نمود:

۱. <http://www.shariaty-book.blogfa.com/post-۱۰.aspx>

۲. <http://www.fasleno.com/archives/۰۰۰۳۷۷.php>

۳. <http://www.akhbar-rooz.com/article.jsp?essayId=۷۹۳۹>

۴. <http://teletext.irib.ir/UserPages/tabid/۵۵/ContentId/۳۷۷۲/Default.aspx>

۵. <http://www.forough.net/۴th/۲۰Year/Year/۲۰۸۴/۸۶/roots.htm>

متأسفانه هیچ مقاله ی اینترنتی ارزشمند فارسی در مورد ایلیخانیان موجود نمی باشد.

و از مقالات اینترنتی لاتین درباره مانی :

۱. www.atypon-link.com/WDG/doi/pdf/۱۰.۱۵۱۵/zach.۲۰۰۳.۰۰۶

۲. www.atypon-link.com/WDG/doi/abs/۱۰.۱۵۱۵/zach.۲۰۰۵.۹.۱.۱۰۰

۳. www.schwartzbooks.com/cgi-bin/category.cgi?&category=۱۵۱۱۳۳۶&start=۱۶۰۰

۷۵k - Supplemental Result

۴. <http://keyhoo.wordpress.com/page/۲/>

۵. http://hmomayezi.persianblog.com/۱۳۸۵۹_hmomayezi_archive.html

۶. <http://www.chaldran.com/postp۸۱۴.html>

۷. <http://fa.wikipedia.org/wiki/%D۹%۸۵%D۸%A۷%D۹%۸۶%DB%۸C>

۸. <http://www.historycooperative.org/proceedings/interactions/foltz.html>

۹. <http://mb-soft.com/believe/txn/manichae.htm>

۱۰. <http://www.cais-soas.com/CAIS/Religions/iranian/Manichaeism/mani.htm>

۱۱. <http://www.theopedia.com/Manicheanism>

۱۲. [http://en.wikipedia.org/wiki/Mani_\(prophet\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Mani_(prophet))

۱۳. http://depts.washington.edu/silkroad/exhibit/religion/nestorians/fig_۱۱۵.html

۱۴. http://books.google.com/books?id=ikfnWtpbnyQC&dq=Mediaeval+Manichaeism+Book+Art+&pg=PP۱&ots=NVtdqsKhK_&sig=KeiYmKSHppHAGZAAINVJuV۲d۵yY&prev=http://www.google.com/search/۲Fhl/۳Dfa/۲۶q/۲D